

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bethlehem in de Bangert : een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)

Schrickx, C.P.

Citation

Schrickx, C. P. (2015, May 19). *Bethlehem in de Bangert : een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33034>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Schrickx, Christianus Petrus (Christiaan)

Title: Bethlehem in de Bangert : een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)

Issue Date: 2015-05-19

Bethlehem in de Bangert

*Een historische en archeologische studie naar de ontwikkeling
van een vrouwenklooster onder de Orde van het Heilig Kruis
in het buitengebied van Hoorn (1475-1572)*

Proefschrift

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 19 mei 2015
klokke 15.00 uur

door

Christianus Petrus Schrickx
geboren te Hoorn
in 1981

Promotiecommissie

promotor: Prof.dr. J.A. Mol

overige leden: Prof. dr. K. Goudriaan (Vrije Universiteit Amsterdam)
Prof. dr. P.C.M. Hoppenbrouwers
Prof. dr. G.J. de Langen (Universiteit Groningen)
Prof. dr. F.C.W.J. Theuws

Inhoudsopgave

Woord vooraf	7
1 Inleiding	9
1.1 Archeologie, geschiedenis en een vrouwenklooster bij Hoorn	9
1.2 Archeologisch kader	11
1.3 Historisch kader	14
1.4 Probleemstelling	17
1.5 De bronnen	19
1.6 Indeling	19
2 Historiografie en bronnen	23
2.1 Inleiding	23
2.2 Stadskronieken uit de 16 ^{de} eeuw	23
2.3 Historiografie	24
2.3.1 Dokter Velius en dominee Centen	24
2.3.2 Pastoor Hampzink en rector Abbing	25
2.3.3 Professor Pijper en professor Gallée	26
2.3.4 De eerste archeologische waarnemingen	27
2.4 De historische bronnen	31
2.4.1 Inleiding	31
2.4.2 Twee statutenboeken	31
2.5 Besluit	38
3 Het monastieke landschap	41
3.1 Inleiding	41
3.2 Het oude monastieke landschap	41
3.3 De Moderne Devotie	45
3.4 Zusterhuizen, conventen en kloosters	48
3.5 De religieuze gemeenschappen in West-Friesland	50
3.5.1 Zusters van het gemene leven	50
3.5.2 Tertiarissen	53
3.5.3 Grauwzusters	57
3.5.4 Conversinnen van Augustinus	65
3.6 Mannenkloosters	66
3.7 De positie van klooster Bethlehem	69
4 Van een klein convent tot een echt klooster	71
4.1 Een kleine boerengemeenschap	71
4.1.1 Westerblokker	71
4.1.2 Ontginning	71
4.2.3 Bewoningsgeschiedenis in de 13 ^{de} en 14 ^{de} eeuw	74
4.2 In de stilte van de Bangert	76
4.2.1 De stichting	76
4.2.2 Biechtvader en zusters uit Friesland	79
4.2.3 Verandering van regel	81
4.2.4 Een dochterstichting	82
4.2.5 Kapel en kerkhof	87
4.2.6 Een kruisbroeder als biechtvader	88

4.3	De observantie van de kruisbroeders	91
4.4	Verkloosterling in Bethlehem	96
5	Onder het gezag van de kruisbroeders	99
5.1	Inleiding	99
5.2	De biechtvaders van Bethlehem	101
5.3	De zusters	107
5.3.1	Inleiding	107
5.3.2	Aanname en inkleding	108
5.3.3	Professie	108
5.3.4	De mater	111
5.3.5	De ondermater en procuratrix	113
5.3.6	De zusters	114
5.4	Het religieuze leven	114
5.4.1	Inleiding	114
5.4.2	De mis	114
5.4.3	De getijden	115
5.4.4	Memoriemissen	118
5.4.5	De maaltijd	120
5.4.6	Stilzwijgen en neigen	120
5.4.7	Vasten en aderlaten	121
5.4.8	Biecht en schuldkapittel	122
5.5	Visitatie	123
5.6	Besluit	124
6	Het economisch leven	127
6.1	Inleiding	127
6.2	Het grondbezit	128
6.2.1	Reconstructie van het grondbezit	128
6.2.2	Een klein of een groot klooster?	132
6.3	Inkomsten	138
6.3.1	Inleiding	138
6.3.2	Inkomsten uit huizen- en landbezit	138
6.3.3	Inkomsten uit handwerk	139
6.3.4	Renten	140
6.3.4.1	Losrenten	140
6.3.4.2	Lijfrenten	143
6.3.5	Medegaven	144
6.3.6	Kostgelden van proveniers	144
6.3.7	Begunstigingen	145
6.3.7.1	Inleiding	145
6.3.7.2	Wekelijkse missen	145
6.3.7.3	Jaarlijkse memoriemissen	149
6.3.7.4	Liefdadige schenkingen	151
6.4	Economische tegenslagen	152
6.5	Besluit	155
7	De kloostergebouwen en de inrichting van het kloosterterrein	157
7.1	Inleiding	157
7.2	De opgraving van Bethlehem	158
7.3	De kloostergebouwen	160

7.3.1	Historische gegevens	160
7.3.2	Het kloostercomplex	162
7.4	Het zuidelijke kloosterterrein	170
7.5	De begravenen op het kerkhof	177
7.6	Bethlehem in perspectief	181
7.6.1	Het klooster	181
7.6.2	Het kloosterterrein	187
7.6.3	Naar klassiek model	189
7.7	De hand van de kruisbroeders	190
8	De kloosterboedel	193
8.1	Inleiding	193
8.2	Keramiek, glas en metaal	195
8.2.1	De hoeveelheid en datering van de keramiek	195
8.2.2	Lokaal geproduceerd aardewerk	197
8.2.3	Geïmporteerde keramiek	197
8.2.4	Voorwerpen van metaal	198
8.2.5	Voorwerpen van glas	198
8.2.6	Voorwerpen van natuursteen	199
8.3	Gebruiksvoorwerpen	199
8.3.1	Koken en bakken	199
8.3.2	Voedselvoorbereiding	204
8.3.3	Tafel- en schenkgerei	207
8.3.4	Voorraad	220
8.3.5	Hygiëne en verzorging	223
8.3.6	Verwarming en verlichting	225
8.3.7	Religieus	226
8.3.8	Overig	227
8.4	Ingekraste merken op het aardewerk	231
8.5	Functionele analyse keramiek	236
8.5.1	Het functionele keramiëkspectrum	236
8.5.2	Het geconsumeerde voedsel	238
8.6	Een sober en eenvoudig leven	240
9	Voorwerpen ter devotie	243
9.1	Inleiding	243
9.2	Beeldjes en reliëfs	244
9.2.1	De productie	244
9.2.2	De devotionalia van Bethlehem	246
9.2.3	Betekenis en toepassing	259
9.3	Pelgrimshoorn	262
9.4	Een mal voor feestkoeken	263
9.4.1	Moriskendansers	263
9.4.2	Marzipankuchen en Lebkuchen	265
9.4.3	Een kloostertraditie	267
9.5	Een oefening in devotie	270
10	Neergang en einde van het klooster	273
10.1	Inleiding	273
10.2	Een veranderde houding van de omgeving	273
10.3	De geuzen	278

10.4	In politiek vaarwater	284
10.5	Het wel en wee van de laatste zusters	290
10.6	De laatste zusters van Bethlehem	294
10.7	Besluit	299
11	Het huis Bethlehem	301
11.1	Inleiding	301
11.2	Het beheer van de voormalige kloostergoederen	301
11.3	De verhuur van Bethlehem tot 1698	302
11.4	Huis Bethlehem in de 17 ^{de} eeuw	307
11.5	De verkoop in 1698	310
11.6	Johannes Bruijn	314
11.7	De bewoners van huis Bethlehem	315
11.8	Huis Bethlehem in de 18 ^{de} en 19 ^{de} eeuw	317
	11.8.1 Verbouwingen	317
	11.8.2 De verbouwing van 1793	318
	11.8.3 Het erf naast en achter het huis	320
11.9	De bewoners in de 19 ^{de} eeuw	321
11.10	Het huis van Balk	324
11.11	Besluit	324
	Slotbeschouwing	327
	Bijlagen	
1	Lijst van zusters van Bethlehem	339
2	Memorieboek en statutenboek van Bethlehem uit 1537	341
	2.1 Kalender en memorieboek	341
	2.2 Regel van Augustinus	352
	2.3 Sermoen van Augustinus	355
	2.4 Statutenboek	357
	Afbeeldingsverantwoording	366
	Bronnen en literatuur	367
	Index op geografische namen en persoonsnamen	378

Woord vooraf

In 2011 kwam mijn historisch onderzoek naar Bethlehem, dat toen al enkele jaren liep, ter sprake bij een werkbezoek van Hans Mol, professor aan de Universiteit Leiden, aan de Archeologische Dienst van de gemeente Hoorn. Hij opperde dat het wellicht een idee was hierop te promoveren en stelde voor de teksten die ik had liggen aan hem op te sturen. Dit proefschrift is uiteindelijk het resultaat. Ik kon mij geen betere promotor wensen. De pakketten tekst die ik zijn kant op stuurde, werden telkens nauwgezet en vakkundig van commentaar voorzien. Zijn inhoudelijke sturing was voor mij onmisbaar. Hem dank ik dan ook voor deze plezierige samenwerking.

Dit proefschrift is het eindresultaat van een historisch onderzoek waarmee ik reeds in 2006 ben gestart. De aanleiding vormden het inventariserend veldonderzoek in 2003 en de opgraving eind 2005 en begin 2006 van het klooster Bethlehem aan de Bangert in Westerblokker in het kader van de geplande nieuwbouwwijk Bangert-Oosterpolder. Zoals vaak in de archeologie komt een onderwerp toevallig op je pad, maar soms is het ook alsof het zo had moeten zijn. De interesse voor de verdwenen kloosters in en nabij Hoorn heb ik namelijk van huis uit meegekregen. Mijn ouders hebben beide het onderzoek naar Bethlehem intensief gevolgd. Mijn vader, Piet Schrickx, heeft zich niet alleen bij de opgravingen en uitwerking van het vondstmateriaal in hoge mate ingezet, maar ook geholpen bij de uitwerking van de historische bronnen ten aanzien van de verkoop van de voormalige kloostergrond in 1698 en de reconstructie van de bewoners van huis Bethlehem in de 18de en 19de eeuw. Mijn moeder, Trudi Schrickx, heeft redactioneel werk gedaan. Beide ben ik dan ook dank verschuldigd.

Mijn dank gaat ook uit naar diverse andere personen voor de medewerking bij het historisch onderzoek. Onverwacht voor mij was de hulp van het Keble College in Oxford. Namens deze universiteit was Margaret Sarosi in 2008 zo vriendelijk mij de fimrol van het statutenboek van Bethlehem in bruikleen op te sturen. Dit stelde mij in staat het handschrift thuis in alle rust te transcriberen. Dank gaat tevens uit naar Nicolaas Appel, bewoner en voormalig bibliothecaris van het Berchmanianum, een tehuis voor mannelijke religieuzen in Nijmegen. Hij was ondanks zijn hoge leeftijd bereid na te gaan of een brevier waarnaar ik op zoek was onderdeel uitmaakte van hun collectie. Verder wil ik de medewerkers van het Westfries Archief bedanken, speciaal Jan de Bruin, voor de hulp en tips bij het opzoeken van enkele historische gegevens. Belangrijk was ook de hulp van mijn zus, Josine Schrickx, bij het vertalen van diverse Latijnse citaten. Zij heeft bovendien samen met Trudi Schrickx de Duitse vertaling van de samenvatting verzorgd.

De opgravingen stonden onder veldleiding van archeoloog Guus van den Berg, bijgestaan door veldtechnicus Cees Aay. Dankzij hun grote inzet onder soms barre weersomstandigheden zijn de opgravingen zo succesvol geworden. Speciale dank gaat hier uit naar Guus, die ondanks het grote opgravings-areaal en de vele mensen die daar meehielpen, het overzicht heeft bewaard en een goede analyse van de aangetroffen sporen en structuren heeft gemaakt. In deze dissertatie is met zijn goedkeuring dankbaar gebruik gemaakt van zijn analyse.

Niet genoeg kan worden benadrukt dat het onderzoek niet mogelijk was geweest zonder de inzet van tal van vrijwilligers bij de opgravingen en de uitwerking van het vondstmateriaal. Zonder hen zou nooit zoveel keramiek van het klooster uit de vele afvalkuilen en afvalstorten op het terrein geborgen zijn. Een groot aantal vrijwilligers heeft bovendien geholpen bij het puzzelen en plakken van de keramiek.

De opgravingen zijn door zeer veel mensen met belangstelling gevolgd. Dit heeft zelfs geleid tot de oprichting van een kloosterwerkgroep vanuit Blokker met als doel de herinnering aan Bethlehem levend te houden. Op de plek waar het klooster heeft gestaan, is aan de weg een poort gebouwd met bakstenen die tijdens de opgravingen zijn verzameld. De opgegraven skeletten van het kerkhof van het klooster zijn herbegraven in kistjes in een graftombe bij de Protestantse kerk van Blokker. Zelden heeft een archeologisch onderzoek in deze regio zich in zoveel interesse en enthousiasme mogen verheugen. Dat was een grote stimulans voor mij om het onderzoek jarenlang voort te zetten.